

MĂRTURII ASUPRA CNEZILOR DIN BANATUL MEDIEVAL DE CÂMPIE (SECOLUL XIV – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XV)

Ligia Boldea*

Keywords: *Banat, knezes of Banat, village judge, serfs.*
Cuvinte cheie: *Banat, cnezi bănățeni, jude sătesc, iobagi.*
Mots-clés: *Banat, knezes banatiens, juge villageois, serfs.*

Testimony of the Knezes in the Medieval Plain Banat (14th Century – First Half of the 15th Century) (Abstract)

Our approach attempts to reconstruct, as much as the existing documentation allows, the trajectory of the Knezes of the medieval Banat for over a century, the temporal restraint imposed by the existing sources being doubled by their frustrating nonexistence. The intense process of feudalism in the area, marked by reforms imposed by the Angevin dynasty, led to adverse consequences for Romanian social structures, especially the Knezes, which are seen stripped of their dominions. This is the moment when the institution loses its social and legal ascendancy and decedes to the statute of the subjects of the great feudal estates.

Literatura istoriografică românească a acumulat în decursul timpului ample contribuții asupra problematicei cnezimii românești din Transilvania și Banat, analizând cu precădere perioada veacurilor XIV–XV, semnificativă prin prisma profundelor transformări ce au afectat acest palier al structurilor sociale românești din cadrul regatului ungar, în măsura în care această evoluție a putut să fie surprinsă în plan documentar.

Nu este în intenția noastră a relua o discuție ce a generat deja lucrări de referință la nivelul istoriografiei românești; motivul pentru care abordăm o asemenea tematică decurge din dorința de a completa cu cât mai multe detalii izvorâte din informația documentară o zonă ce a scăpat totuși unei analize aprofundate în plan istoriografic, este vorba despre zona comitatelor Banatului de câmpie, pentru care „verdictul” cercetărilor istorice nu a putut decât să constate fenomenul involuției în plan social-juridic a categoriei cnezimii românești până la disoluția acesteia în numeroasa pătură a iobăgimii acelor vremuri. Odată făcută această constatare, ce a contrastat puternic cu realitățile din ținuturile montane și colinare ale Banatului, acolo unde o mare parte a cnezimii române a reușit să evolueze spre palierele superioare ale societății prin recunoașterea oficială a statutului lor

social-juridic privilegiat, deci prin integrarea lor în categoria nobiliară a regatului, întreața atenție a cercetărilor s-a focalizat fie înspre ascensiunea socială a cnezilor din districtele privilegiate (circumscrie banatului de Severin)¹, fie înspre zona de incidență dintre deal și câmpie, respectiv spre comitatul Caraș, unde procesul de deposedare funciară a cnezimii române de către nobilimea alogenă a putut fi cu multă acuratețe reconstituit grație documentației revelatoare care s-a păstrat până în zilele noastre². Cât despre situația din comitatele de câmpie (Timiș, Torontal, Cenad sau Arad – cel puțin partea sa de la sud de Mureș), referiri asupra prezenței cnezimii românești nu apar decât incidental în lucrările de specialitate, fără a se fi realizat o prezentare coerentă a evoluției lor, chiar și

¹ Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița (1996); Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440–1514)*, București (2000); Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV–XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița (2002); Dragoș-Lucian Țigău, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV–XVII. Banatica*, 14 (1996), 21–51; Idem, *Familia Bizere-Găman în secolele XV–XVII. Banatica*, 15 (2000), 31–69.

² Maria Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, București (1981); Eadem, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361–1378). SMIM*, V (1962), 57–131; Eadem, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. SMIM*, II (1957), 407–420.

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10, e-mail: ligiaboldea@yahoo.com.

descendente, în perioada ce poate fi reconstituită în plan documentar. Este o restituire pe care ne propunem să o realizăm pornind de la convingerea că fiecare detaliu istoric ce poate fi adus la lumină contribuie în timp la cristalizarea unei imagini globale cât mai complete asupra unui anumit timp și spațiu istoric. Mărturisim încă de la început că cercetarea noastră este condiționată destul de drastic de cantitatea și calitatea informației documentare pe care am accesat-o, fapt care nu ne oferă o marjă largă de interpretare; în pofida acestor condiționări, mărturiile asupra cnezimii române din comitatele bănățene de câmpie există și, în măsura în care ele există, se poate încerca reconstituirea traiectului lor cel puțin pe o perioadă de un secol, mai bine definit între anii 1350–1450. Caracterul aleatoriu al documentelor nu permite acoperirea tuturor aspectelor ce țin de existența acestei categorii sociale însă, în pofida acestor serioase limite, ne propunem să încercăm atât localizarea prezenței unor cnezi în spațiul Banatului de câmpie, cât și reconstituirea profilului lor social-juridic pentru a constata cât anume din tradiția lor cnezială s-a perpetuat până în secolele XIV–XV, care au fost formele în care elemente ale statutului lor privilegiat au supraviețuit până în momentul în care informația documentară începe să îi scoată la lumină. Rămâne emblematică opinia istoricului Radu Popa conform căreia ceea ce cunoaștem despre cnezi provine aproape exclusiv din documentele emise de statul feudal începând cu secolul al XIV-lea, documente care nu fac altceva decât să oglindească transformările pe care le-a suferit instituția ca urmare a unui conflict de interese cu soluționări diferite de la o regiune la alta și de la o epocă la alta, în funcție de raportul local de forțe din etapa istorică respectivă³.

Din perspectivă istorică, Banatul medieval a cunoscut, la nivelul societății sale, o delimitare suficient de clară între diferitele sale părți componente, pentru ca aceasta să îi confere un particularism comparabil (totuși cu o serie de limite) cu Hațegul sau Maramureșul istoric. Ne referim, desigur, la acele segmente ale societății românești aflate pe o treaptă superioară datorită statutului lor social-juridic privilegiat, ce au supraviețuit în formele lor tradiționale cadrul integrator al regatului maghiar în perioada arpadiană. În primul rând, în Banat instituția comitatului regal din perioada de început a ființării sale se consideră a fi fost mai îngăduitoare, chiar tolerantă față de formele mai vechi de organizare ale populației

autohtone, în măsura în care comitatele bănățene înființate la cumpăna secolelor XII–XIII (1177 comitatul Timiș, 1197 comitatul Cenad, 1200 comitatul Caraș) aveau legături mai strânse cu sudul dunărean sau cu realitățile de dincolo de Carpați. Desigur că organizarea acestor comitate, precum și a mult disputatului banat de Severin, a produs modificări în situația cnezilor și a cnezatelor, care intră de acum sub incidența stăpânirii regale, exercitată prin intermediul cetăților regale și a dregătorilor regali, cnezimea bănățeană putând fi echivalată, cel puțin în parte, acelor *iobagiones castri*. Din secolul al XIII-lea politica donativă a regilor arpadieni, cu toate revizuirile de privilegii, pare a nu fi afectat decât în mică măsură comitatele bănățene și aproape deloc zona banatului de Severin, proporțiile reduse ale înstrăinării pământurilor aparținătoare domeniilor cetăților regale fiind explicate prin situația ținutului în contextul raportului dintre Ungaria și țaratul Asăneștilor⁴ și mai apoi datorită impactului pe care marea invazie tătaro-mongolă l-a generat în întreg bazinul carpatic, cu prelungire înspre câmpia Panonică. Însăși crearea banatului de Severin marchează nu numai situația specială a frontierei balcanice, ci și autonomia pe care politica sud-estică a avut-o în cadrul politicii generale a regatului Ungariei în secolul al XIII-lea⁵. La fel ca și în alte zone ale Transilvaniei, analiza cnezimii române bănățene poate fi urmărită pe două planuri ce au ajuns să se suprapună, cel intern al societății românești care i-a generat, și cel extern al statului feudal ungar în care a ajuns să evolueze după secolele XI–XII. Astfel, s-a conchis că în secolele XII–XIII cnezii au evoluat, în general, spre statutul de stăpâni ereditari ai satelor⁶, întemeindu-și drepturile pe o situație de fapt acceptată tacit de regalitatea arpadiană. Peste această evoluție internă s-a suprapus înaintarea stăpânirii ungare spre est și sud-est, materializată prin constituirea structurilor politico-administrative ce au impus noi reglementări în sistemul proprietății, deschizând seria de donații regale către laici, Biserică sau „oaspeți”, cnezii din aceste teritorii donate nemai-putând rămâne stăpâni funciari, decăzând în categoria supușilor feudali. Cnezii rămași pe pământurile nedonate au fost considerați teoretic situați pe domeniul regal, în fapt ei păstrându-și libertatea dreptului de stăpânire al vechilor cnezate după acel *ius keneziale*, cu minime imixtiuni externe. Dintre

⁴ A. Andea, *op. cit.*, 62.

⁵ Viorel Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii arpadieni*, București (2008), 279.

⁶ Dinu C. Arion, *Cnezii români. Contribuții la studiul lor*, București (1938), 147; R. Popa, *op. cit.*, 146.

³ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, ed. II (îngrijită de Adrian Ioniță), București (1997), 139.

aceștia se va ridica, în principal, categoria nobililor români din secolele XIV–XVII⁷.

Schimbarea de dinastie survenită la începutul secolului al XIV-lea a marcat inaugurarea unei întregi mișcări de reformă⁸ ce a determinat transformarea rapidă a societății regatului ungar, în sensul creării unor structuri și mecanisme feudale depline ce au anulat în bună măsură particularismele moștenite, asupra cărora se impun regulile occidentale ale feudalismului centralizator a căror acțiune a fost resimțită cu mai mare intensitate în acele părți ale regatului unde existau categorii ce nu puteau fi incluse în noile tipare și ale căror drepturi consfințite de tradiție nu erau garantate de niciun act scris. În fapt, situația cnezilor transilvăneni și bănățeni a fost decisă în urma confruntării celor două coordonate principale ce au caracterizat domnia celui de-al doilea angevin: pe de-o parte cea socială, restrictivă și nivelatoare, concretizată prin diplomele din 1351 și 1366⁹, care a expus cnezimea română, lipsită de actul scris, deposedării și decăderii din statutul de nobilitate; pe de-altă parte, cea politico-militară, a expansionismului îndreptat spre ținuturile sud-carpatică și sud-dunărene, în cadrul căreia Banatul și apărătorii săi tradiționali au jucat un rol de prim rang. În opinia noastră, în aceste decenii marcate de tulburări interne și externe s-a decis evoluția ulterioară a feudalității române locale, deși opțiune finală a acesteia a fost precedată de o adaptare anevoioasă la noile norme juridice impuse de regalitatea maghiară. Și în Banat coliziunea dintre modul de stăpânire cnezială, bazat pe cutumă, pe tradiție și cel al nobilimii angevine fundamentat pe documentul scris al conferirii regale avea să aibă consecințe sensibil diferite asupra cnezimii bănățene în funcție de zona lor de locuire. Bunăoară, spațiul montan și piemontan, mult mai protejat în fața imixtiunilor externe și mai puțin atractiv pentru demnitarii și nobilii regatului, a cunoscut perpetuarea districtelor românești ce reușesc să obțină o serie de privilegii din partea regilor maghiari, cu toată suprapunerea banatului de Severin ca și creație a puterii centrale, el constituind mediul propice în care elita românească (cnezială la originile sale) nu numai că a reușit să își prezerve statutul social-juridic privilegiat, dar să și obțină recunoașterea oficială, prin act

⁷ Ioan Aurel Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII–XIV (origine, statut, evoluție)*. *Nobilimea românească din Transilvania (Az erdélyi román nemesség)*, Satu Mare (1997), 47.

⁸ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895–1526)* (ingrijită de A. A. Rusu și Ioan Drăgan), Cluj-Napoca (2006), 202–203.

⁹ I. A. Pop, *Un privilegiu regal solemn de la 1366 și implicațiile sale*. *MedTrans*, I (1997), 1–2, 69–84.

scris, a drepturilor sale de stăpânire, accedând la nivelul nobilimii regatului. Procesului în sine i s-au dedicat numeroase contribuții istoriografice relevante pentru a nu mai insista asupra lui. Cu precizarea că și în această zonă diferența dintre cnezul recunoscut în stăpânirile sale (devenit cnez nobil și apoi nobil) și cnezii ce nu au reușit să obțină actul de reconfirmare regală în stăpânirile lor avitice ajunge să se facă simțită pe parcursul primei jumătăți a secolului al XV-lea, căci atunci când interesele funciare ale primilor s-au intersectat cu cele ale cnezilor de rând, ascendentul pe care cei dintâi și l-au creat la sfârșitul secolului al XIV-lea le-a dat întotdeauna câștig de cauză în cadrul conflictelor de stăpânire care s-au declanșat¹⁰. Deși documentele nu semnalez existența unor acțiuni în forță, punctate de jafuri și violențe, finalitatea a fost în fond aceeași – aceea că statutul nobiliar recunoscut ca atare de autoritățile centrale a avut întotdeauna câștig de cauză în fața cutumei. Căci, uzând de sistemul înfrățirii pe moșie, al condizionalității, la un moment dat nobilii au reușit să tranșeze dreptul de stăpânire în favoarea lor. Fie că a fost vorba de mai multe ramuri ale aceleiași familii, din care doar unii au reușit să dobândească actele oficiale de stăpânire, timp în care ceilalți au invocat cutuma de partea lor, fie că unii cnezii au acceptat în mod deliberat indiviziunea cu familiile nobile române pentru a obține protecția acestora față de alte presiuni venite din partea unor elemente străine locului, rezultatul a fost același atunci când s-a ajuns în fața scaunului de judecată.

O a doua zonă ce se individualizează prin particularitățile formelor de stăpânire funciară este situată la intersecția dintre Banatul montan și cel de câmpie, acolo unde fricțiunile determinate de reșezerea dreptului de stăpânire asupra pământului au fost mult mai virulente pe parcursul veacului al XIV-lea, în măsura în care aici s-au intersectat trei grupuri de interese: cel al cnezilor de rând, intrați sub varii forme de subordonare, care încă mai încearcă să își păstreze măcar o parte din posesiunile lor funciare; cel al nobililor români, posesori deja ai titlurilor de nouă danie, care își consolidează în această perioadă patrimoniul funciar; și cel al nobililor alogeni, donați cu moșii în zonă de către regalitate, fără îndoială partea cea mai interesată în exinderea cât mai rapidă, deci mai brutală, a stăpânirilor funciare. Regăsim această linie de demarcație la hotarele ce au despărțit comitatul Timiș de cel al Carașului și de spațiul celor opt districte

¹⁰ Cazurile clasice le regăsim în istoria familiilor Deș de Timișel și Mâtnic de Ohaba-Mâtnic. Vezi L. Boldea, *op. cit.*, 194–196 și 300–304.

privilegiate, dintre care Comiatul, Cuiestiul, Izvoarele Carașului și Bârzava par să fi cunoscut cele mai multe confruntări de interes între cnezi și nobili, tranșate aproape fără nicio excepție în favoarea celor din urmă. Putem afirma fără niciun echivoc că în acest spațiu intromisiunea externă ce a reușit să se suprapună peste structurile sociale și patrimoniale autohtone românești a lăsat cele mai semnificative urme în documentația vremii (chiar atâta câtă ni s-a păstrat), care mărturisesc despre gravele probleme generate de crotopirile și deposedările provocate de așezarea în zonă a familiilor Himfy de Remetea-Ersig, Dancs de Macedonia, Chep de Ghertenis, a nobililor de *Halymba* sau a lui Ioan *Bissenus* (Pecenegul)¹¹. Posesiunile vizate au aparținut unor cnezi bănățeni, iar modalitățile prin care acești nobili și-au însușit sate întregi au împletit acțiunile judiciare cu jaful și violențele fizice. Acolo unde nu au existat acte de stăpânire pe care cnezii să le poată contrapune pretențiilor uzurpatoare ale nobililor alogeni, scaunele de judecată comitatense au decis fără excepție în favoarea temeiului de drept fundamentat pe legislația în vigoare (restrictivă și nivelatoare însă) și în detrimentul cutumei. Doar în situațiile în care cnezii români au putut dovedi în instanță îndreptățirea cauzei lor prin prezentarea actelor de stăpânire, cum a fost cazul cnezilor din familia lui Baci din Agriș, a stăpânirilor voievodului Lupcin sau ale cnezilor din *Nexefalva*, decizia s-a acordat în favoarea lor, iar posesiunile care inițial le-au fost confiscate, le-au fost redade de autoritatea judiciară a ținutului¹². Numai că asemenea cazuri au fost extrem de puține, aproape excepții de la regulă pentru zona respectivă, și fără mare durabilitate în timp.

În sfârșit, o a treia zonă distinctă a Banatului medieval, asupra căreia vom insista în paginile

¹¹ Ținem să menționăm disjuncția pe care o operează Radu Popa între acțiunea de crotopire și cea de deposedare în cazurile particulare ale Maramureșului și Țării Hațegului, interpretând crotopirea ca „o modificare de proprietate produsă în favoarea unor persoane străine de organismele social-economice asupra cărora își impun drepturile de stăpânire feudală”, în timp ce deposedarea vizează „toate transferurile de proprietate din sistemul stăpânilor de sate numai prin latura juridică a înțeleșului său” (vezi R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București (1988), 199). În schimb, pentru Banat Maria Holban a folosit noțiunea de crotopire cu preponderență ca o formă specială de deposedare, în analiza cazurilor prin care o parte a cnezimii bănățene și-a pierdut dreptul de stăpânire funciară și, implicit, statutul privilegiat (vezi M. Holban, *Deposedări și judecăți în Banat*, 83).

¹² L. Boldea, *Nobili și cnezi bănățeni – noi reflecții asupra unor mutații sociale (1350–1450)*. *AnB* (S.N.), Arheologie–Istorie, XVI (2008), 142–144.

ulterioare, este cea a comitatelor de câmpie, intrate ceva mai devreme sub incidența stăpânirii maghiare, care au constituit terenul propice pentru proliferarea domeniilor nobiliare maghiare, dar și a altor coloniști sau „oaspeți” de altă origine, fapt care a dus la contracararea formelor patrimoniale de stăpânire românească și la deplasarea probabilă a unei părți a populației românești dinspre câmpie înspre zonele înalte, mai ferite, ale Banatului¹³. A fost o zonă deschisă donațiilor regale, fie de moșii, fie de districte întregi, către o serie de familii nobile alogene sau de demnitari ai regatului, un peisaj patrimonial diferit față de cel al Banatului de deal și de munte, nu doar prin apartenența sa etnică, ci și prin dinamica în timp și spațiu a componenței și consistenței domeniilor nobiliare constituite aici. În această zonă de câmpie asistăm la o mult mai mare dispersare a structurilor domeniiale, ce transced adeseori limitele unui comitat, fiind în același timp oarecum fluctuante prin dependența față de donația regală, prin mai desele practici de vânzare-cumpărare, zalogire, înstrăinare sau chiar prin abandonarea lor.

Din punct de vedere geografic, comitatele bănățene s-au constituit în Câmpia Banatului, parte a Câmpiei Panonice, fiind cuprinsă între dealuri în est și linia Tisei în vest. Desfășurată de la nord spre sud, câmpia bănățeană atinge o lățime destul de mare, de peste 100 km, uneori mai lată datorită numeroaselor înaintări spre est, printre dealuri și chiar pe culmile intramontane¹⁴. Ca urmare a unei îndelungate evoluții paleogeografice relieful acestei câmpii apare dispus în trei trepte: câmpia înaltă, cu altitudini de 140–200 m, ce include câmpiile Vingăi, Buziașului, Gătăii și Fizeșului; câmpia intermediară situată la valori de 100–130 m în zonele Hodoni, Duboz, Tormac, Jamu Mare, Arad, Sănnicolau Mare; și câmpia joasă, o suprafață întinsă de divagare, cu aspect de luncă, brăzdată de numeroase albușuri părăsite¹⁵. Acest areal de câmpie, mult mai atractiv din punct de vedere al dezvoltării domeniilor funciare, a fost mai devreme și în mai mare măsură feudalizat în comparație cu ținuturile montane și piemontane, în aceste regiuni deschise constatându-se existența celor mai multe domenii feudale laice sau ecleziastice de origine donativă. Astfel, apariția documentară a așezărilor este mai timpurie în

¹³ V. Achim, *Românii din regatul medieval ungar și dijelele bisericești*. Pe marginea unui document din *Acta Romanorum Pontificum. Banatica*, 14 (1996), 11.

¹⁴ Ioan Hațegan, Lucia Savulov, *Banatul medieval*. *AnB* (S.N.), Arheologie–Istorie, V, (1997) 187.

¹⁵ I. Hațegan, *Habitat și populație în Banat (secolele XI–XX)*, Timișoara (2003), 182.

acest spațiu de locuire, primele fiind menționate în secolele XII–XIII satele din jurul Cenadului și al Aradului, pentru ca de-abia din secolele XIV–XV să intre în lumina informației documentare satele din centrul, sudul și estul Banatului¹⁶. Din punct de vedere etnic și confesional, documentele de cancelarie din veacul al XIV-lea mărturisesc o realitate diferențiată la nivelul întregului Banat – o zonă predominant românească și ortodoxă în sudul și estul ținutului¹⁷, căreia i se alătură Banatul de câmpie unde au proliferat în timp comunitățile catolice maghiare sau ale unor *hospites*. Îndeobște, documentul cel mai des invocat în literatura de specialitate, ce ilustrează în mod concret numărul și denumirea parohiilor catolice din toate cele șapte arhidiaconate al Episcopiei Cenadului este o listă cu dijme papale colectate între anii 1333–1335 în Banat din ordinul papei Ioan XXII. Actul este suficient de revelator în privința realităților demografice și etno-confesionale pentru regiunea Banatului de câmpie, unde numai arhidiaconatul Timișului concentra un număr de 84 de parohii, fiind urmat de cel al Cenadului cu 40 de parohii, de Arad cu 44 de parohii și Torontal cu 25 de parohii, în timp ce arhidiaconatele din Caran și Sebeș numărau doar 11, respectiv 7 parohii¹⁸. Acesta este mediul istorico-geografic și etno-confesional în care am încercat să deslușim mărturiile referitoare la cnezimea românească în secolele XIV–XV, în măsura în care documentele revelatoare au existat și au supraviețuit timpului. Realitatea care se impune este aceea a unei regiuni unde stăpânirea alogenă s-a impus mai de timpuriu și mai direct, fapt care a făcut ca vechile structuri economico-sociale și politice autohtone, fără să poată fi vreodată complet eludate sau desființate, să fie mult stânjenite în dezvoltarea lor, decăzute din rosturile lor tradiționale, cnezimea pierzându-și statutul social-juridic privilegiat odată cu stăpânirile funciare, în timp ce oamenii de rând, supușii lor, sfârșesc prin a fi înfeudați pe marile domenii în formula iobăgiei. În asemenea împrejurări nu este de mirare că modul de organizare al românilor nu mai este receptat,

¹⁶ Nicolae Săcară, Constantă și variabilitate a habitatului rural bănățean în evul mediu. *SIB*, XVII–XVIII (1993–1994), 1996, 93.

¹⁷ V. Achim, *Banatul în evul mediu. Studii*, București (2000), 147.

¹⁸ Marius Bizerea, Flavius Bizerea, Așezările din Banat consemnate în registrele diplomelor papale din anii 1333–1337. *SIB*, V, (1978), 18–19; Petru Iambor, Contribuții documentare privind unele așezări românești din vestul țării la începutul feudalismului. *ActaMN*, XVII, (1980), 172; Dumitru Țicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Cluj-Napoca (2007), 19–21.

că structurile lor feudale sau pe cale de feudalizare sunt înlocuite cu altele, că românii înșiși din această zonă răzbat tot mai greu în actul scris. Se poate recunoaște cel mult faptul că juzii și cnezii Banatului de câmpie, peste care s-a suprapus un stăpân feudal după modelul apusean, nu au putut urma decât calea involutivă în plan social, devenind unii dintre ei intermediari între oamenii lor și noii stăpâni, oficiali ai nobililor posesori, echivalenți cu juzii satului (*judex, villicus, kenez, biro*), acceptați sau instituiți chiar de către stăpâni în sate sau părți de sate¹⁹, în timp ce alții au îngroșat categoria supușilor iobagi.

Revenind la obiectul studiului nostru, considerăm necesară o definiție cât mai clară a premiselor de la care interpretarea noastră istoriografică pornește. Aceasta se întemeiază cu multă strictețe pe ceea ce informația documentară a păstrat de-a lungul timpului. O primă problemă la care am încercat să dăm un răspuns este cea a delimitării spațiului geografic în care instituția cnezială ar fi putut supraviețui în secolul al XIV-lea chiar în formele sale corupte, distorsionate de suprapunerea unor noi moduri de stăpânire funciară. Ce regăsim, deci, la nivelul Banatului de câmpie ca tipuri de structuri domeniiale funciare? În primul rând, organizarea comitatelor la sfârșitul secolului al XII-lea a determinat integrarea treptată a întregului Banat de câmpie în sfera stăpânirii regalității, de unde, prin exercitarea dreptului de *dominium eminens*, puterea centrală a putut să uzeze de instrumentul donației regale în funcție de interesele sale începând cu secolul al XIII-lea. Nu posedăm astăzi informații de referință asupra donațiilor regale de secol XIII în câmpia timișană. Cu siguranță că ele au existat, suprapunând stăpânirilor cneziale noi formule patrimoniale, numai că actele doveditoare lipsesc. Putem doar constata consecințele în timp ale acestui proces în lumina documentelor care încep să prolifereze odată cu secolul al XIV-lea.

Ca un pilon al stăpânirii regale în zonă s-a constituit cetatea Timișoara cu domeniul său aferent, pomenită documentar încă din 1266, anterior menționării primului comite de Timiș în 1177, situație firească după câte se pare, căci în momentul constituirii comitatelor regale în Ungaria arpadiană dregătorii acestora aveau sediul în cetățile regale a căror existență a premers acest proces, în opinia lui Costin Feneșan Timișoara nefăcând o excepție²⁰. S-a

¹⁹ I. A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca (1991), 50.

²⁰ Costin Feneșan, Domeniul cetății Timișoara până la 1552. *RI*, VIII, iul.-aug. (1997), 7–8, 517.

presupus că în perioada arpadiană domeniul cetății ar fi ocupat cam o treime din suprafața comitatului Timiș, pentru ca în perioada angevină să demareze procesul de micșorare a acestuia prin daniile regale succesive. Beneficiarii acestor daniile au fost fie nobilii mici și mijlocii, fie episcopia și capitlul catedral din Cenad și doar într-o mică măsură marii familii nobiliare (Csáky, Rozgony, Thallóczy sau Ioan de Hunedoara)²¹.

La fruntariile sud-estice ale Banatului de câmpie, la confluența dintre comitatul Timiș și spațiul districtelor privilegiate românești bănățene (subsumate banatului de Severin) se afla o altă cetate regală cu domeniul său aferent – Jdioara, ridicată pe rama sud-vestică a munților Poiana Ruscăi, la întretăiere cu Valea Timișului²². Deși prima atestare documentară datează din anul 1320²³, se apreciază că ea ar fi fost ridicată în perioada anterioară, nefiind excluse chiar deceniile care au urmat marii invazii din anul 1241. În calitate de cetate regală ea s-a aflat, până la jumătatea secolului al XV-lea, în administrarea banilor de Severin și a comiților de Timiș, ce îndeplineau și funcția de castelani, o situație ce nu a fost încă pe deplin clarificată ținând de delimitarea geografică a comitatului Timiș de banatul de Severin, precum și a autorității administrative și militare a comiților și banilor, de vreme ce odată cu secolul al XV-lea cele două demnități încep să fie atribuite aceleiași persoane. În economia articolului nostru semna-

larea prezenței acestei cetăți regale ne interesează în primul rând din perspectiva domeniului său funciar extins în zona de ieșire a râului Timiș din depresiunea Caransebeș-Mehadica, spre Banatul de câmpie, mărginind practic în sud-est spațiul geografic pe care l-am luat în discuție. Un singur document datat în 1444²⁴ enumeră 47 de nume de sate aparținătoare de domeniul cetății, cifră care cu siguranță că a putut fluctua în decursul secolelor. Oricum, de la jumătatea secolului al XV-lea cetatea începe să facă obiectul unui lung șir de donații regale și princiare, ai căror beneficiari au fost înalți demnitari ai țării sau ai zonei, de la voievozi ai Transilvaniei la cancelari princiar sau bani de Lugoj și Caransebeș²⁵.

Colțul de nord-est al Banatului timișan, o zonă de deal și câmpie înaltă, a fost caracterizat de existența și persistența districtelor medievale românești de pe valea superioară a Begheiului (Mănăștur, Sudea, Jupani, Fârdea, Bujor și Icuș), un spațiu de locuire relativ izolat, împădurit, impropriu constituirii unor mari domenii funciare. Literatura de specialitate le definește îndeobște ca și „districte neprivilegiate”, o contrapunere sugestivă față de ceea ce reprezentau în acea vreme cele opt districte românești privilegiate din cadrul Banatului montan și piemontan. În comparație cu acestea din urmă, districtele de pe Valea Begheiului au avut dimensiuni reduse, cuprinzând un număr mic de sate, practic o enclavă preponderent românească în interiorul unor zone în care s-au dezvoltat o serie de domenii nobiliare alogene. În analiza efectuată asupra acestor districte Viorel Achim remarcă evoluția în timp a statutului acestora de la unități administrative în cadrul domeniului regal (în secolele XIII–XIV) la părți componente ale unor domenii nobiliare, ca urmare a donării sau zălogirii lor succesive începând cu anul 1427²⁶. În ceea ce privește prezența cnezimii române în cadrul acestor

²¹ În studiul sus-amintit Costin Feneșan încearcă să refacă pe baze documentare domeniul cetății regale Timișoara, de la primele mențiuni aparținând secolului XIII și până la memoriile ultimului comite suprem al Timișului, Ștefan Losonczy, adresat lui Ferdinand de Habsburg în 1552 pentru a solicita armament și trupe în apărarea cetății. În decursul acestor trei secole și jumătate istoricul a identificat următoarele componente ale domeniului cetății, pe care le vom prezenta și noi în ordinea cronologică a menționării lor documentare: *Rety*, *Bobda*, *Ewke*, *Viman*, *Sep*, cetatea și orașul *Borzlyuk*, *Szentelt*, *Paznad*, *Maysa*, *Kys Gyarmath*, *Berlö*, *Nemeti*, *Györöd*, *Choka*, *Cyra*, *Ewthwyn*, *Monosthor*, *Theremy*, *Kethfilyu*, *Myra*, *Zenthewl*, *Thwr Egyhaza*, *Yuwetnep*, *Gywlewez* și *Lecz*. Autorul își manifestă surprinderea față de dimensiunile relativ mici ale domeniului cetății în raport cu importanța fortificației și în comparație cu domeniul altor cetăți din zonă (Șoimoș, Șiria, Gyula), însă găsește explicația în faptul că, potrivit memoriului, nu numai domeniul cetății cât și 9 comitate (Arad, Cenad, Timiș, Torontal, Békés, Csongrád, Bihor, Solnocul Exterior și Zarand) asigurau de fapt Timișoarei cele necesare, în special în plan pecuniar. De menționat faptul că, după cum se poate constata din analiza respectivă, componența domeniului a fluctuat odată cu donarea unor domenii în decursul veacurilor.

²² D. Țeicu, *Cetăți medievale din Banat (Medieval fortifications in Banat)*, Timișoara (2009), 76.

²³ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II, Budapesta (1884), 306 (în continuare Pesty, *Krassó*).

²⁴ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapesta (1894), 15. A fost vorba de posesiunile *Alsogauosdia*, *Felsewgausdya*, *Wizzag*, *Ohaba*, *Barthfalwa*, *Gedefalwa*, *Bozyas*, *Felsewborzows*, *Ohaba circum fluvium Ozasthye*, *Cheba*, *Legetes*, *Felsewlegetes al nom Chyura*, *Zeepezew*, *Krychowa*, *Zederyes*, *Pathak*, *Ewthalom*, *Fykow*, *alter Pathak*, *Perleve*, *Felsewbenyes*, *Alsobenyes*, *uterque Hegyeres*, *Dobrauicza*, *Ohaba*, *Janusfalwa*, *Korbul*, *Zelistye*, *Dragnirfalwa*, *Olosag*, *Zekes*, *Zoldabag*, *Porhoba*, *Fwthfalw*, *inferior Borzaws*, *Ohabadedyer*, *Ohabychapenes fluvium Zederyes*, *Zeliste*, *Stuka*, *Budfalwa*, *Zlatina*, *Kriulina*, *Lupulfalwa*, *Lewrynyche*, *Welkfalwa*, *uterque Hamardia* și *Chynka*.

²⁵ L. Boldea, *Asupra avatarurilor unei cetăți medievale: Jdioara anilor 1548–1658*. *AnB* (S.N.), Arheologie–Istorie, XIV/2, (2006).

²⁶ Bárány Ágoston, *Temesvármegye emléke*, Nagy-Becskerekén (1848), 29; V. Achim, *Districtele medievale românești de pe*

districte ni se pare extrem de interesantă informația extrasă dintr-un act de donație datat în 9 august 1440, prin care regele Vladislav I îi conferă lui Ioan de Hunedoara, ban al Severinului la acea dată, posesiunea regală Bujor (*quandam possessionem nostram Bosar*) din comitatul Timiș împreună cu satele și cnezatele existente încă din vechime (*cum cunctis eiusdem villis tenutis keneziatibus ceterisque suis utilitatibus ad eandem ab antiquo quomodo spectantibus et pertinere debentibus*)²⁷. Cea mai completă imagine asupra structurii acestor districte într-un moment istoric dat ne este oferită de un document din anul 1512 care, referindu-se la marele domeniu al Hunedoarei de la începutul veacului al XVI-lea, în componența căruia districtele bănățene neprivilegiate au ajuns încă din secolul anterior, odată cu donarea lor către frații Iancu și Ioan de Hunedoara, detalia pe sate, familii și locuitori componența acestor unități teritoriale²⁸, cu precizarea că în acest registru termenul de „familie” a fost folosit în sens mai larg, de unitate de impunere, putând cuprinde mai mulți capi de familie, ceea ce însemna că nu au fost luate în calcul și familiile libere din punct de vedere social-juridic. Ne interesează însă în mod deosebit numărul mare de cnezi și crainici – 147 – semnalizați pe teritoriul acestor districte.

La polul opus, în colțul de nord-vest al Banatului de câmpie, s-a constituit încă din secolul al XI-lea puternica structură ecleziastică a Episcopiei Cenadului, ce și-a extins autoritatea spirituală asupra întregului Banat istoric prin arhidiaconatele și diaconatele sale, al cărui domeniu aferent, precum și cel al Capitlului de Cenad, au descurajat de bună seamă perpetuarea oricăror forme românești de stăpânire cnezială.

În sfârșit, în sudul și vestul Banatului de câmpie regăsim preponderent spațiul de constituire și proliferare al marilor domenii nobiliare, rezultate în urma donațiilor regale tot mai numeroase începând cu epoca angevină. Spre deosebire însă de zona înaltă a Banatului, unde stăpânirile patrimoniale ale nobililor români bănățeni s-au caracterizat mai ales prin omogenitatea și durabilitatea lor în timp, fiind concentrate în depresiunile intramontane, cu prea puține debușee spre exterior, în zona de câmpie asistăm la o mult mai mare dispersie a

valea superioară a Begheiului. *AIIC*, XXX (1990–1991), 23–35.

²⁷ Pesty, *Krassó*, 377.

²⁸ Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea*, București (1973), 47. Astfel, districtul Fârdea este înregistrat cu 14 sate, 124 familii și 620 de locuitori; districtul Mănăștur avea 13 sate, 97 familii și 485 de locuitori; districtul Bujor cuprindea 20 de sate, 94 de familii și 470 de locuitori; iar districtul Sudea avea 9 sate, 71 de familii și 355 de locuitori.

structurilor domeniiale, ce transced deseori limitele unui comitat, fiind în același timp destul de fluctuante prin dependența față de donația regală, prin mai desele practici de vânzare-cumpărare, zalogire, înstrăinare sau chiar prin abandonarea lor. Un exemplu grăitor este cel al familiei nobile Dancs de Macedonia, atestată documentar începând cu anul 1344, în stăpânirea căreia s-au regăsit în decursul a aproximativ 150 de ani aproape 50 de posesiuni răspândite în opt comitate, dintre care șase în Banatul medieval (Arad, Cenad, Cuvin, Caraș, Timiș și Torontal) și două în sudul Ungariei (Baranya și Tolna), un exemplu care credem că poate fi extins asupra multor alte domenii nobiliare din comitatele bănățene²⁹. Alte două familii prezintă o serie de caracteristici pe care le considerăm semnificative pentru obiectul discursului nostru istoriografic, este vorba despre marele domeniu Remetea-Ersig al familiei Himfy și de domeniul, impresionant la rândul său, al familiei nobile române a lui Dan de Duboz.

Sosită în Banat în deceniul al treilea al secolului XIV³⁰ familia Himfy a dezvoltat în scurt timp un patrimoniu funciar de peste 50 de moșii, atât în comitatul Caraș, cât și în comitatul Timiș, centrat pe domeniul Remetea-Ersig. Dimensiunile acestui domeniu, poate cel mai mare din zona Banatului de secol XIV, pot fi apreciate în linii mari din două acte de partaj între membrii familiei, unul datat între anii 1377–1378³¹, iar celălalt în 1389³². În ansamblul său s-a constatat că în economia marelui domeniu nobiliar al fraților Himfy au intrat, pe lângă târgul Ersig, cu preponderență sate cneziale cu gospodăriile iobăgești aferente, fapt ce transpare din simpla enumerare a acestor posesiuni³³. Maria

²⁹ L. Boldea, Un secol din existența unui domeniu feudal al Banatului de câmpie: domeniul familiei nobile Danciu de Macedonia. *AnB* (S.N.), Arheologie–Istorie, XVIII (2010), 123–134.

³⁰ Din 26 iulie 1320 datează actul de danie prin care Carol Robert i-a donat magistrului Ladislau, fiul lui *Heem* posesiuni ce i-au aparținut lui *Baach kenezi*. Copia documentului se regăsește în *Miscellanea Heimiana*, nr. 71, aflată în Magyarországos Levéltár (MOL), în manuscrisul lui Fekete Nagy Antal, *Temesi Bánság Oklevéltára* (în continuare Fekete Nagy, *Temesi Bánság*).

³¹ *DIR*, C, Transilvania, XIII, București (1951), 571.

³² *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* (ed. E. Lukinich, L. Gáldi, A. Fekete Nagy, L. Makkai), Budapesta (1940), 360–362 (în continuare *Doc. Val.*); I. A. Pop, „Din mâinile valabilor schismatici”. *Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*, București (2011), 124.

³³ În linii mari, aceste stăpâniri, dobândite după câte putem aprecia pe parcursul a 4–5 decenii, au fost următoarele: Remetea, Oșiacu, *Zeuren*, Bocorundia, Agriș, *Chech*, Ramna, Șoșdea, Gherman, Valea (*Voya*, *Patak*), *Kuesdpataka*,

Holban a distins două tipuri de așezări cneziale, și anume: pe de-o parte satele cneziale care au preluat numele cnezului eponim (*Halmagkenezfalua*, *Januskenezfalua*, *Phileskenezfalua*, satul lui Mihail, al lui Nicolae, al lui Rada etc.), pe de-altă parte se întâlnește și o formă mai veche a cnezatelor, și anume „Jupa cu cnezatele sale”, menționată ca fiind atribuită lui Nicolae Himfy³⁴. Identificarea prezenței masive a cnezimii române, ajunsă prin daniile regale succesive să fie supusă pe un mare domeniu nobiliar alogen oferă imaginea clasică a modului în care statutul său anterior, de oameni liberi, stăpâni ai satelor cneziale și ai supușilor lor, s-a deteriorat într-o așa măsură încât, în actul din 1389, de pildă, aproape că nu se mai face deosebirea între iobagi și oamenii din satele cneziale sau cnezii înșiși, ei fiind enumerați și atribuiți moștenitorilor familiei Himfy fără a se mai face vreo distincție specială din care să se deducă un oarecare ascendent al celor din urmă³⁵.

Un alt mare domeniu funciar din sudul Banatului de câmpie, aflat în vecinătatea domeniului Himfyștilor, pe valea Pogănișului, la circa 35 km sud-est de Timișoara, a fost cel al familiei lui Dan de Duboz (*Danfi* sau *Dobozi*), a cărui origine românească este mai presus de orice îndoielă de vreme ce primul document care ni s-a păstrat, datat în 29 ianuarie 1369³⁶, îl menționează pe *Daan Olachus noster de Dobaz et iobagionis suis de eadem*. Istoriografia românească și cea maghiară sunt unanime în ceea ce privește faptul că nobilii de Duboz s-au încadrat printre marile familii nobiliare ale regatului, cu un patrimoniu funciar ce a fluctuat între 40 și 58 de sate³⁷. Nu același lucru se poate spune despre originea acestei familii, pe care istoriografia maghiară a plasat-o în exteriorul arcului Carpatic, în Țara Românească, pledând pentru înrudirea lui Dan de Duboz cu o familie de boieri

Sekaspataka, Bacstovise, Arkykusfalva, Azonlaka, Bruznic, Buda, Dobroyan, Dobrothe, Dragotha, Dubrul, Druguzlo, Drusanfalva, Ermen, Farkasfalva, Filles, Fintefalva, Fișeș, Gergerfalva, Gyurfalva, Golonia, Gurea, Halmagkenezhaza, Januskenezfalua, Libur, Supafalva, Kechafalva, Kunfalva, Luca, Martin, Mihail, Mayanfalva, Miklofalva, Negwl, Phileskenezfalua, Prekolfalva, Pribifjamiklofalva, Radafalva, Rachfalva, Radest, Solomon, Stankfalva, Wermespataka, Zanyso, toate în comitatul Caraș. Lor li se adaugă, potrivit unui document din 1369, posesiunile *Belenche, Zabadfalva*, altă *Zabadfalva, Radfalva, Furgachfalva, Iwan falva, Woyzlofalva, Tathatas, Buzus, Wyfalva, Capolna, Tornyfalva, Choba, Comanfalva și Dobromerfalva* din comitatul Timiș. Vezi Ortvy Tivadar (ed.), *Pesty Frigyes, Oklevelek. Temes vármegye és Temesváros történetéhez*, I, Pozsony (1896), 108–109 (în continuare *Oklevelek-Temes*).

³⁴ *apud* M. Holban, *Mărturia asupra rolului cnezilor*, 413.

³⁵ *Ibidem*, 414.

³⁶ *Doc. Val.*, 216–217; I. A. Pop, *op. cit.*, 123.

³⁷ *apud* V. Achim, *Banatul în evul mediu*, 130.

munteni refugiați în anul 1359 în regatul ungar și donați de Ludovic I cu mai multe moșii aflate în imediata vecinătate a Dubozului³⁸, în timp ce parte a istoriografiei românești situează originea familiei în spațiul Banatului timișan, Viorel Achim considerând ca „Dan va fi fost unul din cnezii locali confirmați în posesiunile lor de către regalitate și ridicați la condiția nobiliară”³⁹, opinie pe care înclinăm să o susținem, fără a aprofunda în acest moment polemica. Ceea ce ne interesează este faptul că din componența domeniului lor, atestat pentru prima dată documentar la începutul secolului al XV-lea într-un act de partaj din 1 iulie 1410⁴⁰, se poate deduce o situație similară domeniului Remetea-Ersig, adică existența aceluiași tip de sate cneziale (*Bankakenezfalva, Sthanjlafyademetefalva, Suryanpeterfalva, Bratulfalva* etc.), ajunse în dependență față de un mare domeniu nobiliar.

În linii generale, acesta este contextul istorico-geografic ce a determinat o anumită configurare a patrimoniului funciar al Banatului de câmpie, disputat între domeniul regal și al cetăților regale, domeniile ecclziastice și cele ale nobilimii, în proporție covârșitoare alogenă. Cu certitudine niciun document nu vorbește în mod explicit despre ascensiunea unui cnez sau a unei familii cneziale române din câmpia timișană spre palierul superior al nobilității, singura excepție posibilă fiind aceea a familiei lui Dan de Duboz, în pofida unor opinii potrivit cărora ea ar fi provenit din Țara Românească. Lipsa documentației care să ateste modul în care această familie a ajuns să stăpânească în calitate de familie nobilă Dubozul și celelalte posesiuni, nu puține, lasă încă deschis

³⁸ Recent ideea a fost reactualizată în studiul Liviei Magina, *La famille Danfy de Duboz. Banatica*, 20/II (2010), 21–47, care și-a argumentat aserțiunea pe copia unui document din 29 noiembrie 1470 (MOL, DL. 9117) în care Dan de Duboz și Neagu de Recaș (unul dintre munteni) ar fi fost frați după mamă (*condam Daan et Nago invicem fratres fuerunt uterini*).

³⁹ V. Achim, *op. cit.*, 131.

⁴⁰ L. Magina, *op. cit.*, Anexa I, 32. Au fost menționate moșiile *Dobaz, Hathjas, Zlavafalva, Ozyagfalva, Venet[ze]falva, Bankakenezfalva, Lewkusbaroyafalva, Fforayfruthafalva, Waydafalva, Wasayzarafalva, Sthanjlafyademetefal[va], (...)* *falva, Thyvadarfalva, Suryanpeterfalva, Dobratabusilafalva, Sarkogfalva, Ffekethudragomerfalva, Mehesfalva, Thethesfalva, Siboyakfyanusfalva, Veresdragomerfalva, Supafalva, Chagarafalva, Nagmorthonfalva, Bratulfalva, Churilafalva, Thothesomzegfalva, Obradfalva, Dayafalva, Dranifalva, Ffynthafalva, Balasfalva, Filgethfalva, Bogafalva, Zalavyanfalva, Filespeteryzgar, Darnothfalva, Bratulfalva, Karazo, Kuthus, Nagyzzgar, Bobanusfalva*. Autoarea observă faptul că, în decursul anilor, componența acestui domeniu a variat atât în ceea ce privește numărul moșilor cât și numele acestora, realitate interpretată ca o posibilă dispariție în timp a unor asemenea mici posesiuni.

câmpul interpretărilor și al polemicilor. Cu alte cuvinte, lipsesc acele acte de donație sau „nouă donație” care să certifice fără urmă de îndoială statutul său social-juridic privilegiat, recunoscut ca atare de puterea centrală. Faptul nu este însă surprinzător căci, apelând la exemplele celorlalte familii nobile române din Banatul montan vom constata situații similare – familii în cazul cărora evoluția de la statutul de cnezi la cel de cnezi nobili și apoi nobili este cert reliefată documentar (familiiile Deș de Timișel, Mâtnic de Ohaba-Matnic și Măciș de Tincova), ea derulându-se în cea de-a doua jumătate a secolului XIV și la începutul secolului următor, și familii care apar în documente direct ca familii nobile pe parcursul veacului al XV-lea (Bizerea-Găman de Caransebeș, Cerna, Fiat de Armeniș, Gârliște de Rudăria, Racovița de Caransebeș), dar al căror parcurs evolutiv în plan social-juridic cu siguranță că a fost identic cu cel al familiilor anterior amintite. Înclinăm să credem că un traiect asemănător a fost urmat și de nobilii din Duboz, poate chiar mai timpuriu decât cel al familiilor din Banatul montan, având în vedere faptul că procesul de feudalizare pe baza noii legislații angevine a devansat cu puțin ținuturile de deal și de munte. Plasarea marelui domeniu al nobililor români Danfi de Duboz (constituit într-o formă compactă, specifică mai degrabă domeniilor funciare din Banatul montan, decât celor din câmpie) la confluența dintre comitatul Timiș și spațiul districtelor privilegiate ar putea fi privit în opinia noastră ca o prelungire a unor particularități social-politice dinspre ținutul înalt spre câmpie.

Revenind la principalul obiectiv al materialului de față, acestea fiind în mare parte datele problemei, vom încerca să punctăm prezența mărturiilor documentare referitoare la cnezii din Banatul de câmpie sau, mai degrabă, a urmelor pe care aceștia le-au lăsat în plan documentar într-o zonă ce nu s-a dovedit deloc prielnică unei perpetuări și dezvoltări a statutului lor de stăpâni de pământuri și oameni pe care considerăm că l-au deținut, ei fiind supuși probabil încă din secolul al XIII-lea și, cu siguranță, de-a lungul secolului următor unui intens proces de deposedare funciară și subordonare social-juridică pe diferitele categorii de domenii, decăzând de la nivelul unei feudalități locale românești în formare, la cel de supuși pe marile domenii feudale, fie într-o formă mai atenuată a dependenței – cea a juzilor sătești, fie în varianta dependenței depline – cea a iobăgiei.

În primul rând, o mărturie sugestivă a prezenței în timp a cnezimii în spațiul Banatului de câmpie considerăm că este dată de toponimicele *Kenez* și *Kenezrekezy*, regăsite în documente începând

cu secolul al XIV-lea. În ceea ce privește așezarea *Kenez* – Satchinez în zilele noastre⁴¹, situată la cca. 25 km nord-vest de Timișoara, cercetările arheologice au scos la iveală existența unei fortificații înălțată pe o colină și dotată cu un val palisadat și șanț de apărare, peste care s-a instalat un cimitir de secol XIV–XV⁴². Se pare că așezarea medievală a deținut și loc de târg în acea epocă⁴³. Deși tradiția locală leagă numele localității de cel al binecunoscutului Pavel Chinezu, comite de Timiș între 1479 și 1494, primele atestări documentare sunt mult mai timpurii, așezarea fiind menționată la începutul secolului al XIV-lea în lista de dijme papale din anii 1333–1335, fiind încadrată în decanatul „de dincoace de Timiș”⁴⁴. Bárány Ágoston a inclus localitatea între așezările comitatului medieval al Timișului⁴⁵, în timp ce în geografia istorică a lui Csánki Dezső ea apare încadrată în comitatul Cenad⁴⁶, însă trebuie specificat faptul că limitele comitatelor medievale sunt dificil de trasat astăzi cu mare acuratețe; cel puțin în zonele de proximitate se întâlnesc suficiente cazuri în care o seamă de așezări apar în documente sub incidența autorităților din două comitate învecinate. Prezența așezării în cadrul listelor papale denotă pentru secolul al XIV-lea existența unei populații catolice în bună măsură, maghiară probabil, dar toponimicul poate sugera o prezență anterioară acestui secol a unor tradiții cneziale ce s-au perpetuat sub această formă. Din ceea ce reiese în plan documentar, localitatea a făcut parte la începutul secolului al XV-lea din pertinențele moșiei *Naghlak* (Nădlac), semnalată în anul 1421 ca fiind în stăpânirea familiei Jankfi de *Naghlak*, alături de alte posesiuni din comitatele Cenad, Timiș și Caraș. În urma fenomenului de *defectum seminis* intervenit în familie, toate aceste moșii (de fapt un domeniu de aproximativ 32 de posesiuni) au fost donate în 1427 de către Sigismund de Luxemburg lui Albert de *Naghmihaly*, stareț al prioriei din *Auranae* (astăzi

⁴¹ Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București (1968), 98.

⁴² Alexandru Rădulescu, Cercetări arheologice la Satchinez, jud. Timiș. *MCA*, XIV, Tulcea (1980), 524–529; Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (secolele XIII–XIV)*, Cluj-Napoca (2005), 557.

⁴³ Ioan Hațegan, Banatul la 1478. Sinteza vieții economice, politice și militare a unui ținut într-un an de răscruce al istoriei sale. *Nobilimea românească din Transilvania (Az erdélyi román nemesség)*, Satu Mare (1997), 159.

⁴⁴ M. Bizerea, F. Bizerea, *op. cit.*, 18.

⁴⁵ Bárány Ágoston, *op. cit.*, 124.

⁴⁶ Csánki Dezső, *op. cit.*, I, 698, cu specificarea că în vremea sa așezarea se află în comitatul Timiș și așa era începând cu anul 1489.

Vrana, Dalmația) și filor săi⁴⁷. În ceea ce privește așezarea *Kenezrekezy*, dispărută între timp, ea a fost identificată în apropiere de Satchinez, în cuprinsul comitatului Timiș⁴⁸, având prima atestare documentară în anul 1390⁴⁹.

Ca informație istorică, mai multe documente din prima jumătate a secolului al XV-lea îi pomenească pe unii locuitori ai așezării fie angrenați în dispute judiciare cu nobili din comitate, fie în calitate de oameni de măturie în litigiile internobiliare. Bunăoară, un Valentin, fiul lui Luca de *Kenez* s-a judecat în 1410 sau 1411 cu magistrul Dumitru, fiul lui Dan de Duboz pentru faptul că acesta din urmă ar fi luat pe nedrept câteva animale ale iobagilor lui Valentin, pentru care, fiind găsit vinovat, este condamnat de vicecomitele de Timiș și de juzii nobiliari la plata a 6 mărci către păgubit⁵⁰. Un alt document din 9 octombrie 1437⁵¹ o pomenește pe văduva lui Filip Kormos de *Kenezrekezy* care i-ar fi instigat pe vicecomiții de Timiș să atace posesiunea Beregsău a nobilului Ladislau Haghmasi, de unde au luat căruțele cu mărfuri împreună cu caii și boii care le trăgeau, producând o pagubă de 400 de florini de aur, iar 12 iobagi ar fi fost sechestrați și ținuți în captivitate în cetatea Timișoara. Alte documente îi atestă pe unii locuitori ai celor două așezări în calitate de oameni de măturie în varii procese, cum ar fi Ștefan, fiul lui Petru de *Kenez*, Mihail și Ladislau *de eadem* în 16 iunie 1411⁵²; sau un Gallus de *Kenezrekezy* martor al familiei Posa de *Zeer* în procesul acesteia cu familia lui *Nexe de Zabadfalu* din districtul timișan *Beel* din 3 septembrie 1416⁵³; și, în sfârșit, un Ladislau, fiul lui Ioan de *Kenez*, om de măturie la rehotărnicirea moșiei Giarmata (*Gyarmath*) din comitatul Timiș, solicitată în 13 decembrie 1428⁵⁴ de Nicolae, fiul voievodului de Giarmata. Prezentarea acestor informații lasă cu greu loc de interpretare asupra originii etnice sau sociale a acestor oameni. Fără îndoială că existența unei fortificații încă din secolul al XIV-lea caracterizează o așezare ce depășește profilul unui simplu sat, denotând existența unor posesori cu un statut social-juridic superior celor de iobagi. În prima jumătate a secolului al XV-lea am văzut că Satchinez s-a aflat succesiv în stăpânirea familiilor Jankfi de Nădlac și apoi de Nagymihaly. Modul în

care membri ai comunității din Satchinez apar în documente în calitate de martori sau oameni de măturie în repetate rânduri considerăm că reflectă calitatea de mici posesori de pământuri aflați probabil în slujba unor familii nobiliare, cu un statut social-juridic superior oamenilor de rând.

Mult mai elocvente sunt mențiunile asupra acelor așezări, cu certitudine cneziale la originea lor, regăsite în cadrul unor domenii nobiliare, urbane sau ale cetăților, al căror toponimic conține numele cnezului eponim și atributul său cnezial, de exemplu: *Halmagkenezhaza*, *Januskenezfalva* sau *Phileskenezfalva* de pe marele domeniu al familie Himfy de Remetea-Ersig⁵⁵; *Baykakenezfalwa* de pe domeniul familiei Danfi de Duboz⁵⁶; *Benekenezfalwa*, *Bratokenezfalwa* și *Dankkenezfalwa* regăsite pe domeniul cetății Chery⁵⁷; sau *Kowachkenezfalwa* de pe domeniul oppidumului Berini din comitatul Timiș⁵⁸. Nu mai luăm în discuție satele cneziale a căror denumire s-a compus prin alăturarea probabilă a numelui cnezului fondator cu particulele „falva” sau „haza” pe care le regăsim în înșiruirea posesiunilor din cuprinsul multor domenii feudale din Banatul de câmpie.

În cazul celorlalte documente analizate am luat în considerare atributul de cnez ca un reper incontestabil al identității și apartenenței unor persoane la această categorie socială, ce a evoluat în forme specifice în cadrul comitatelor bănățene de câmpie, fără a cunoaște însă anvergura socială pe care au dobândit-o începând din a doua jumătate a secolului al XIV-lea omologii lor din părțile înalte ale Banatului. Expuși unui proces de feudalizare mai timpurie, acești cnezi au fost supuși unui sistematic proces de deposedare funciară, agravat pe măsură ce structurile domeniile care au dobândit girul regalității s-au conturat și consolidat, proces similar celui mult mai bine reliefat de bogata documentație referitoare la deposedările din comitatul învecinat al Carașului analizate de Maria Holban în lucrările sale. Ținem să semnalăm trei exemple întâlnite care ni se par elocvente, chiar definitive pentru realitățile sociale din comitatele bănățene. Primul este legat de o binecunoscută și mai rar întâlnită donație regală efectuată de Ludovic I în 29 august 1359⁵⁹, ai cărei beneficiari au fost boierii munteni Carapciu, Stanislau, Neagu, Vlaicu, Nicolae și Ladislau, fiii lui Ladislau, fiul lui Zarna (menționați în mod sugestiv ca *Olachorum*

⁴⁷ Pesty, *Krassó*, III, 296, 310 și 320; Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, I, Budapesta (1896), 60 și 74.

⁴⁸ Csánki Dezső, *op. cit.*, II, 44.

⁴⁹ C. Suci, *op. cit.*, II, 350.

⁵⁰ *Oklevelek-Temes*, 437.

⁵¹ MOL, DL. 102469.

⁵² *Oklevelek-Temes*, 450.

⁵³ *Ibidem*, 523.

⁵⁴ *Ibidem*, 619.

⁵⁵ Pesty, *Krassó*, 185.

⁵⁶ *Apud* L. Magina, *op. cit.*, 32.

⁵⁷ Csánki Dezső, *op. cit.*, II, 11–12.

⁵⁸ *Ibidem*, 15–16 și 47.

⁵⁹ *Oklevelek-Temes*, 87.

nostrorum fidelium), refugiați din Țara Românească pe fundalul conflictului dintre regele maghiar și voievodul Nicolae Alexandru. Stabiliți în comitatul Timiș, cei șase frați au fost dăruiți pentru fidelitatea lor față de suveranul căruia i s-au închinat cu moșiile Recaș și Chizătău împreună cu pertinențele, satele și morile lor. Cazul a fost suficient de surprinzător încât să se treacă frecvent cu vederea cine au fost deținătorii anteriori ai acestor moșii; documentele îi amintesc pe Nicolae, Filip și Ioan, menționați în act ca *infidelium patris nostri et nostrorum profuerint*, cărora cele două moșii le-au fost confiscate încă de pe vremea lui Carol Robert pentru a ajunge temporar în cadrul domeniului regal. Considerăm că avem temeuri să credem că cei trei deposedați pe motiv de infidelitate au fost cnezi români, care și-au stăpânit satele până la jumătatea secolului al XIV-lea, până când retractul regal i-a lipsit de suportul material și legal al statutului lor social privilegiat.

De o altă factură, prin turnura pe care au luat-o evenimentele, este exemplul fiilor lui *Nexe* (Neacșu), Ioan, Ladislau și Petru (*olachorum nostrorum notorium et manifestorum infidelium*), cărora același rege le confiscă 17 moșii din comitatul Timiș în 5 iulie 1369 sub acuzația de infidelitate, motivația regală conținând acuze de o maximă duritate la adresa celor vizați: „din vina necredinței și a răzvrătirii blestemate... noi i-am lipsit pe ei... de toate moșiile lor precum și de cnezatele lor și de celelalte măriri... ei fiind proscrisi și alungați din hotarele regatului nostru...”⁶⁰. Moșiile confiscate au fost donate unui potentat al vremii, banul Benedict Himfy și fraților săi, familie care în acești ani își coagula impresionantul domeniu în comitatele Caraș și Timiș uzând de puterea noii legislații și a demnităților deținute, dublate de acțiuni în forță, aflate nu de puține ori la limita legii. În mod mai puțin obișnuit acuzațiile de infidelitate au putut fi demontate de către fiii lui *Nexe* câțiva ani mai târziu când, în 3 iulie 1372⁶¹, retractul regal a fost revocat, cei păgubiți fiind repuși în drepturile lor cuvenite. Semnificativ pentru argumentația istorică este faptul că în toate actele ce au însoțit acest proces reiese cu claritate dreptul lor ereditar

⁶⁰ *Ibidem*, 108–112; vezi și M. Holban, Deposedări și judecăți în Banat, 112, nota 1. Au fost confiscate moșiile *Belenche, Zabadfalwa, altă Zabadfalwa, Radefalwy, Furgachfalua, Jwanfalua, Woyzlofalua, Tãthalas, Buzus, Wijfalua, Capolna, Tornyfalua*, trei *Choba*, precum și *Comanfalua* și *Dobromerfalua* din comitatul Timiș, astăzi așezări dispărute în zona Lugoj-Hodoș.

⁶¹ Pesty, *Krassó*, 185. Vezi și contribuțiile lui Traian Popa și Victor Motogna din *Banatul de altădată. Studii istorice*, I, Timișoara (1944), 145–148 și 295–296.

de stăpânire asupra cnezatelor pomenite, ceea ce ni se pare o dovadă contundentă a originii cneziale a acestei familii, ce a stăpânit în baza vechilor tradiții o serie de posesiuni și cnezate în sudul Banatului de câmpie. Simpla demontare a acuzațiilor de infidelitate nu credem că ar fi fost suficientă pentru ca regalitatea să revină asupra unui retract efectuat în termeni atât de categorici, cu atât mai mult cu cât în tot acest demers a fost implicată cea mai influentă familie nobilă a Banatului acelor vremuri. Valoarea actului scris, a legitimității ce a decurs din oficializarea de către puterea centrală a dreptului de stăpânire considerăm că a fost temeiul ascendentului pe care fiii lui *Nexe* l-au contrapus pretențiilor acaparatoare ale Himfyștilor. În consecință, apreciem că avem de-a face cu o familie de cnezi timișeni care, în împrejurări care scapă documentației păstrate, a dobândit din partea regalității actele care le-au recunoscut dreptul deplin și ereditar asupra posesiunilor și cnezatelor lor, acte pe care trebuie că și-au fundamentat cauza în fața scaunelor de judecată. Suntem deja în perioada istorică în care legislația regatului a făcut extrem de dificilă, dacă nu imposibilă, păstrarea dreptului de stăpânire funciară doar în temeiul vechilor cutume, fără obținere actului scris de donație, confirmare sau reconfirmare. Susținem cu atât mai mult această aserțiune cu cât traiectul acestei familii se dovedește a fi fost ascendent în perioada următoare, căci îi regăsim la începutul secolului al XV-lea pe urmașii lui *Nexe* (Mihail, Beșan și Osvald de *Zabadfalua* – una din posesiunile recuperate în 1372) atestați în stăpânirea districtului timișan *Beel* cu pertinențele sale, o dovadă evidentă a nobilității lor, dar și a catolicizării lor sugerată de onomastica familială.

În sfârșit, un al treilea caz pe care îl supunem atenției datează din 13 mai 1415⁶² și este o dare de seamă a lui Nicolae de Pathona în legătură cu o donație mai puțin întâlnită în documentele referitoare la Banatul medieval: magistrul Filip de Korogh, vistier al reginei, atribuie câteva locuri de sat situate de-a lungul râului Pogăniș (*Poganch*) chibzuitului bărbat Andrei, judele curții sale din Chery, și fiilor săi Ladislau, Ioan și Petru, posesiuni ce au aparținut anterior cnezatului lui Ioan, fiul lui Farcaș (*qui alyas Keneziatius Johannis fily farcasi erat*), care Ioan, pentru actele sale nelegiuite a fost condamnat de comitele de Timiș, Pippo Spano, în cadrul unui scaun de judecată ținut la Timișoara. Găsit vinovat, i s-a confiscat cnezatul ce a fost mai apoi dat de către comite lui Filip de Korogh (*idem Kenezijatus ad manus nostras descendit*) care, la rândul său, îl atribuie unui familiar al

⁶² *Oklevelek-Temes*, 513.

său, după câte se pare din cetatea Chery. În opinia noastră asistăm la o formulă aproape „clasicizată” a deposedării cnezimii române de către potențaiții vremii. Documentul nu specifică exact în ce au constat faptele nelegiuite sau furturile pe care le-ar fi săvârșit acest Ioan; nici nu ar trebui să pornim de la premisa că acuzațiile aduse ar fi totuși complet nefondate (căci false acuzații au mai fost aduse în cadrul diferitelor litigii patrimoniale). Rămâne însă importantă pentru argumentația noastră existența acestui cnezat pe cursul Pogănișului, probabil la ieșirea acestuia în câmpia timișană, al cărui posesor, cnez el însuși, și-a pierdut dreptul de stăpânire cnezială prin intervenția autorității supreme locale – comitele de Timiș, care este în măsură să dispună de această stăpânire pe care o cedează unui alt demnitar regal. La fel de sugestivă este și stipularea introdusă în act de către Filip de Korogh vizavi de acordarea acestei stăpâniri familiarului său Andrei – *more Kenezijatus et officiolatus in perpetuum dedimus*, împreună cu scutirea de dări pe timp de 20 de ani, ce denotă menținerea în timp a unei tradiții a dreptului de stăpânire cnezială, ce își păstrează forma dar nu și deținătorul său tradițional – cnezul român.

Cele trei exemple depistate în fondul documentar consultat pot da măsura procedeele prin care în decursul secolelor XIII–XIV cnezimea română din comitatele de câmpie a putut fi lipsită de atributele sale principale – stăpânirea asupra pământului și a supușilor săi, decăzând astfel la nivelul inferior al societății medievale bănățene. Ajungând în acest punct am încercat să depistăm modul în care unii cnezi ai Banatului de câmpie și-ar mai fi putut prezerva, cel puțin parțial, principalele atribute pomenite anterior. Exemplele sunt însă puține și conduc spre concluzii nu foarte relevante. Din actele păstrate, singurele cazuri în care unii cnezi apar împreună cu stăpânirile lor sunt furnizate de informații indirecte provenite dintr-o serie de tranzacții funciare: vânzări-cumpărări, partaje sau hotărniciri. Astfel, în 26 august 1404⁶³ capitlul din Cenad dă curs solicitării regale de a o repune pe nobila doamnă Ana, fiica răposatului Neagu de Recaș, în stăpânirea pătrimii convenite din posesiunile tatălui său, din care a fost în mod rușinos exclusă în urma căsătoriei sale cu Ștefan *Twerwk*. Grație meritelor militare ale soțului său, regele a cerut ca ea să fie repusă în drepturi, iar în cursul procesului de partajare a moșiilor părintești făcut la fața locului, pe posesiunea *Alsoweze* (Veța de Jos, așezare dispărută situată la sud de Făget, în districtul medieval Icuș) sunt amintiți ca locuind

⁶³ *Ibidem*, 337; V. Achim, *op. cit.*, 20.

cnezii Bogdan și Ilie (*in qua quidem possessione Alsoweze duo Kenezj videlicet [Bogdan et Elias] residenciam facerent personalem...*). Din 29 iulie 1414 datează tranzacția unei vii de pe dealul *Macra* din satul *Palelesy*, vândută de un orășean din Lipova lui Ioan de Maroth. La trasarea hotarelor viei tranzacționate, înspre nord, sunt amintite posesiunile lui Iacob, fiul lui Matei, alt Iacob Darocz și ale lui Ladislau *Kenesy*⁶⁴. Un an mai târziu, în 6 februarie 1415⁶⁵, întâlnim un alt caz de partaj declanșat pe fondul unei mai vechi probleme, legate tot de restituirea unei pătrimi din stăpânirile părintești, convenite în acest caz bunicii magistrului Paul, fiul lui *Mayos de Ozlar*, care ajunge să dispute acest drept cu nobilii de *Ffanchlaka* și cei din Voiteg. Un proces anterior, desfășurat în 1408 a fost socotit nesatisfăcător de comitele de Timiș, Pippo Spano, care solicită din nou ieșirea la fața locului pentru o mai clară separare a părților de posesiuni pe fiecare din cele șapte moșii în parte⁶⁶. În acest context, pe posesiunea *Apafaya maiori* sunt menționate, alături de patru sesii iobăgești, și două loturi aparținând cnezului Nicolae (*item in altera Apafaya maiori in fine a parte occidentali ex utraque parte vici sau platee quator sessiones Jobagionales a parte scilicet campi duas in quibus commorarentur Nicolaus Kenesius*). În sfârșit, din 5 august 1421⁶⁷ datează un alt partaj al unor posesiuni din comitatul Arad (*Kylsewchalya, Belsewchalya, Thofaya și Gergerforra*) între Toma de *Clusuar* și familia nobilă din *Benkefalwa*, ocazie cu care pe posesiunea *Thofaya*, înspre vest, este pomenită grădina lui Ioan, cnezul iobag al lui Toma de *Clusuar* (*Orti Johannis Kenezij Jobagionis Thome Clusuarij*), în timp ce la hotarul nordic al posesiunii *Gergeforra* e semnalată grădina lui Petru, și el cnez iobag al aceluiași Toma (*Orti Petri Kenezij Jobagionis dicti Thome*).

În ceea ce privește apariția în documente a cnezilor alături de supușii lor, posedăm un singur exemplu, datat în 1 februarie 1416⁶⁸, în fapt o scrisoare a comitelui de Timiș, Pippo de Ozora, către nobilul Ștefan de Remetea, prin care înaltul demnitar îi cerea nobilului Himfy să rezolve pricina care i-a fost semnalată de către cnezul Brancu (*Brank*

⁶⁴ *Ibidem*, 485. Satul *Palelesy* a fost identificat ca fiind localitatea Păuliș de lângă Lipova (cf. C. Suci, *op. cit.*, II, 32).

⁶⁵ *Ibidem*, 496.

⁶⁶ A fost vorba de moșiile *Variotelek, Peterfalwa, Apafaya, altera Apafaya maiori, Teremi, Varelew* și Voiteg din comitatul Timiș, identificate de C. Suci ca așezări dispărute (cu excepția Voitegului) între Jebel și Voiteg (cf. C. Suci, *op. cit.*, II, 290, 385, 409, 418, 422).

⁶⁷ *Oklevelek-Temes*, 566.

⁶⁸ *Ibidem*, 518.

Kenezij), care s-a plâns că unui oarecare Ladislau, fiul lui Ioan, iobag regal de pe cnezatul său (*cuiusdam Ladislai filij Johannis Jobagionis Regij in suo Kenesiatu commorantes*) i s-au luat 40 de porci care ulterior au fost găsiți în staulul iobagilor familiei Himfy, dintre care o parte i-au fost restituiți, mai puțin 12 porci buni, drept pentru care comitele îi cere nobilului să reglementeze situația pentru ca iobagul regal să nu iasă în pierdere.

Cele câteva exemple, fără a fi spectaculoase, conduc către unele concluzii care ni se par evidente. În primul rând, dintre toți acești cnezi semnați în mod indirect în acte, doar Brancu apare ca stăpânind cnezatul său și având supuși, calitatea de iobag regal a celui în apărarea căruia s-a pronunțat (dincolo de rolul de protector pe care și l-a asumat față de supusul său probabil) ne determină să ne interogăm asupra faptului că acest cnezat al său s-ar fi putut afla pe domeniul regal, în imediata vecinătate a domeniului Remetea-Ersig. Din păcate în document nu se specifică localizarea acestui cnezat, putând doar bănuși că ar fi fost situat în sudul câmpiei timișene. Cert este doar faptul că avem de-a face cu o situație intermediară, cu un cnez care încă își mai manifestă dreptul de stăpânire asupra cnezatului său și a supușilor săi, în numele cărora intervine pe lângă cea mai înaltă autoritate a ținutului atunci când își caută dreptatea în fața unui nobil. În cazul în care cnezatul său ar fi fost pe un domeniu nobiliar considerăm că, potrivit uzanțelor vremii, cauza ar fi fost susținută de nobilul deținător al dreptului de stăpânire funciară. Nu putem ști, în situația dată, dacă acest cnez a deținut acte care să îi ateste dreptul de stăpânire și nici dacă acest cnezat și-a continuat existența în deceniile ulterioare în aceeași formă. Rămâne însă de subliniat faptul că la începutul secolului al XV-lea s-a perpetuat, la limita sudică a Banatului de câmpie, această stăpânire cnezială cu drepturile sale aferente, protejată probabil o vreme de dependența sa față de domeniul regal în fața unor tentative nobiliare de deposedare.

În ceea ce privește celelalte cazuri menționate anterior, nu regăsim decât situația decadentă a cnezului de câmpie, ajuns împreună cu pământurile sale pe domenii nobiliare, în anumite cazuri alături de iobagi și în condiții similare acestora, vechea identitate cnezială răzbătând din documente doar ca un reflex al memoriei orale a timpului. Nu ne încumetăm să dezbatem statutul lor pe domeniile respective, atâta vreme cât nu se întrevide nicio relaționare între cnezii atestați documentar și nobilii posesori ai domeniilor. În cel mai bun caz,

menționarea atributului de cnez ar putea sugera faptul că s-ar mai fi putut păstra ceva din vechile sale atribuții ca intermediar între nobili și iobagi în calitate de juri sătești. Documentele, din păcate, nu sunt elocvente în acest sens.

Cele mai multe din documentele analizate reprezintă pricini judiciare în care cnezii Banatului de câmpie au fost implicați ca părți active sau pasive în fața diferitelor scaune de judecată. Informațiile aleatorii nu ne permit decât o grupare subiectivă a chestiunilor în cauză, determinată de calitatea conținutului informației documentare. Nu putem să nu amintim faptul că, în 28 iunie 1366, Ludovic I a fixat printr-un privilegiu regal solemn cadrul juridic integrator al diverselor categorii de cnezi în ansamblul structurilor sociale ale regatului, cărora le-au fost fixate astfel locul și definirea în principalele acte normative ale țării⁶⁹. Acest act nu a determinat și nici reglementat relațiile social-patrimoniale din interiorul comunității sătești, ci a marcat, pe de-o parte, una din etapele îndelungatului proces de contopire cu nobilimea regatului a unei părți a cnezilor români din Banatul montan și piemontan, pe de-altă parte, a accelerat procesul de decădere a omologilor lor din comitatele de câmpie, reduși în timp la nivelul juzilor sătești sau al primarilor satelor (*vilici*), cei căzuți sub stăpânire feudală urmând să-și exercite drepturile în cadrul domeniilor feudale față de care au avut și îndatoriri feudale⁷⁰. Ioan Aurel Pop opina că echivalarea la judecată a cnezului posesor de diplomă cu nobilul nu a fost un favor regesc pentru cnezi, ci o restricție deoarece introducându-se discriminarea între cnezi și cnezii nobili elita românească a fost drastic redusă⁷¹.

Revenind la cazuistica întâlnită în documente, o primă remarcă ce se impune este aceea că în toate aceste acte cnezii sunt pomeniți relaționând într-un fel sau altul cu nobilii sau, mai exact, apar ca personaje secundare, din momentul în care intersecțază interese nobiliare. Astfel, un prim grup de documente surprinde cnezi judecându-se în fața

⁶⁹ A. Andea, *op. cit.*, 80–81. Regele a stabilit prin această diplomă valoarea mărturiei cnezilor români astfel: dacă un român de rând învinovățește un nobil (neprins asupra faptului) de vreo nelegiuire și nu dispune de întregul număr de nobili ceruți ca martori, atunci poate să facă dovada și prin „nobilii sau cnezi ori prin oameni de rând sau români”, până la numărul de 50 de nobili, când un cnez întărit în cnezatul său cu diplomă regală este socotit ca un adevărat nobil, iar un cnez comun este socotit ca un jude sătesc (cu mărturia de un fertun); românii de rând urmau să aibă mărturia estimată la jumătate de fertun.

⁷⁰ David Prodan, *Iobăgia din Transilvania în secolul al XVI-lea*, I, București (1967), 122.

⁷¹ I. A. Pop, Un privilegiu regal solemn de la 1366 și implicațiile sale. *MedTrans*, I (1997), 1–2, 75.

instanțelor comitatense cu nobili din marile familii ale Banatului de câmpie. Din păcate, cauzele nu sunt spectaculoase, nici documentele nu păstrează informații relevante care să ne conducă la o analiză mai elaborată a situațiilor date. Bunăoară, în 16 martie 1382⁷² magistrul Toma zis *Chupur*, vicecomite și juzii nobiliari ai comitatului Caraș dau de știre că un oarecare Ladislau, familiar al magistrului Ștefan Himfy s-a prezentat în fața scaunului de judecată pentru a protesta împotriva lui Toma, cnezul de *Zaruastelek*, deoarece acesta nu s-a prezentat la judecată conform scrisorii regale anterioare de amânare și nici nu a plătit suma de 3 mărci la care a fost obligat. În 7 septembrie 1406⁷³ este semnalată o altă speță ce se judecă în fața vicecomitelui și a juzilor nobiliari ai comitatului Timiș, care i-a avut ca părți pe același nobil Ștefan Himfy și pe un alt cnez, Iacob *Kenesium de Zylvas*. Deși motivația litigiului nu este specificată, se precizează faptul că soluționarea lui se va face cu ajutorul arbitrilor și, deoarece nobilul Ștefan a lipsit motivat în 7 septembrie, înfățișarea părților și a arbitrilor urma să se producă peste 8 zile la *Oskolla* (Sculia). Un proces mai detaliat în planul informației documentare s-a desfășurat în cursul anului 1416 între membri ai familiei Posa de *Zeer* și cei ai familiei lui *Nexe de Zabadfalu*. În 3 septembrie 1416⁷⁴ comitele Petru, jude al Curiei regale se adresează Capitlului din Arad cu solicitarea de a rezolva pricina ivită între descendenții lui Posa de *Zeer* (fost comite de Caraș mulți ani în secolul al XIV-lea) și Osvald, fiul lui *Nexe de Zabadfalu* din districtul *Beel*. Cei dintâi i-au acuzat pe Osvald și pe un oarecare Petru zis de *Rethy* că au năvălit pe posesiunea lor *Tormafalva* unde au perturbat lucrul pământului, au distrus pădurile și au tăiat lemne, apoi au oprit câțiva iobagi de la folosirea roadelor de pe această posesiune. Dimensiunea pagubei a dat amploare, desigur, procedeele judiciare, căci au fost trimise trei scrisori de cercetare – Capitlurilor din Arad și Cenad, precum și forului comitatens timișan – s-au stabilit oamenii de mărturie și au fost convocați o serie de nobili, vecini și comitaneci. În cele din urmă se pare că Osvald de *Beel* a fost găsit nevinovat, în schimb s-a dovedit vinovăția lui Petru de *Rethy*. În fapt, a fost vorba de un proces între două familii nobiliare ale Banatului de câmpie; am zăbovit asupra lui deoarece acest Osvald, fiul lui *Nexe de Zabadfalu*

din districtul timișan *Beel*, a fost descendent al cnezului Neacșu, al cărui caz particular de deposedare l-am discutat în paginile anterioare.

În sfârșit, din 20 septembrie 1451⁷⁵ datează solicitarea lui Ladislau de Hunedoara adresată comitelui, vicecomitelui și juzilor nobiliari ai comitatului Timiș de a amâna procesul nobilei doamne Iuliana, soția cantorului Ioan Salay, cu fostul său iobag, cnezul Iacob, din păcate nefiind specificată nici așezarea care să permită localizarea geografică a acestor personaje, nici obiectul litigiului. Cum însă procesul s-a derulat în instanța comitatensă timișană, bănuim că a fost vorba de un cnez decăzut la statutul de iobag pe un domeniu nobiliar.

Un alt set de documente se referă la unii cnezi în calitate de oameni de mărturie sau de împunterniciți ai nobililor, ce îi apropie mai degrabă de statutul de familiari ai acestora. Un Ioan, cnez de *Beldre* (*Kenesium de iamdicta Beldre*) alături de Luca *Wayda* din comitatul Torontal au fost desemnați de văduva lui Iacob Chepi de *Bikach*⁷⁶ în fața vicecomitelui și a juzilor nobiliari ai comitatului Torontal în calitate de împunterniciți ai săi pentru toate pricinile în care nobila doamnă ar fi fost implicată printr-un document din 3 martie 1417⁷⁷. Aceiași Ioan, cnez de *Beldre* (astăzi Novo Miloșevo, Serbia) și Luca *Wayda de eadem* vor apărea peste ani, în 16 decembrie 1450⁷⁸, ca împunterniciți de data aceasta ai nobilului Ioan Himfy zis de *Beldre*, pentru a-l reprezenta fie ca inculpat, fie ca reclamant. Diferența mare de timp dintre cele două momente (aproximativ 30 de ani) surprinde, având în vedere că cei nominalizați par a fi aceleași persoane. Ea denotă o continuitate și durabilitate în timp a acestora atribuții – de reprezentanți în justiție ai stăpânilor moșiei *Beldre*, chiar dacă în decursul veacului al XV-lea aceasta s-a transferat de la familia Chep de Ghertenis la o ramură a familiei Himfy. În sfârșit, mai mulți cnezi apar nominalizați în 22 ianuarie 1444⁷⁹ în calitate de oameni de mărturie la punerea în stăpânire a nobililor români Mihail de Cerna și Blasiu, fiul lui Stoian de Cerna, cărora

⁷⁵ MOL, DL. 55492.

⁷⁶ Iacob Chepi de *Bikach* a provenit din familia nobililor de Ghertenis, cu posesiuni în comitatele Caraș, Timiș și Torontal. A deținut funcția de vicecomite de Caraș în preajma anului 1408 și a murit în timpul campaniei regale antiotomane din Bosnia prin 1416–1417. *Vezi*, L. Boldea, Situația iobăgimii de pe domeniul Ghertenis la sfârșitul secolului XIV – începutul secolului XV. *Banatica*, 19 (2009), 13–14.

⁷⁷ *Oklevelek-Temes*, 531.

⁷⁸ MOL, DL. 44588; Livia Magina, Câteva documente privind judele sătesc în Banat (secolele XIV–XV). *Banatica*, 19 (2009), 34.

⁷⁹ MOL, DL. 59284; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca (1989), 60; L. Magina, *op. cit.*, 33.

⁷² Pesty, *Krassó*, 157. Așezarea *Zaruastelek*, astăzi dispărută, a fost localizată lângă Fârdea, în regiunea Făgetului (cf. C. Suci, *op. cit.*, II, 429).

⁷³ *Oklevelek-Temes*, 385. Așezarea dispărută astăzi *Zylvas* a fost localizată în regiunea Detei (cf. C. Suci, *op. cit.*, II, 438).

⁷⁴ *Ibidem*, 523.

Valdislav I le-a zălogit moșiile Recaş și *Zegebaza* din comitatul Timiș, rămase fără stăpâni și revenite Coroanei în urma fenomenului de *defectum seminis*. Cnezii menționați au fost: Toma *kenesio magnifici Francisci Chaak* din *Ewsi*, Gruban *similiter Kenesio*, Radu *Kenesio regalius de Borzlyk* (târg ce aparținea cetății regale Timișoara), Petru *Kenesio de Rekasd* și Blasiu *similiter Kenesio de Bozus*, după câte se vede atât cnezi de pe domeniul regal, cât și de pe domenii nobiliare.

În fața scaunelor de judecată au ajuns însă și o serie de cauze în care cnezi ai comitatelor de câmpie au fost implicați, fie ca parte activă, fie ca victime, într-o serie de fricțiuni ce au ținut de conflictele interdomeniale inerente în acele timpuri. Astfel, în 23 martie 1334⁸⁰, regina Elisabeta s-a adresat Capitlului din Cenad cu solicitarea de a cerceta cauza care i-a fost adusă la cunoștință de *Heym*, fiul lui *Heym* și de fratele său Paul (din familia Himfy), aceștia acuzându-i pe Martin, familiarul lui Paul Magyar și pe Bratan *Kenesius de Felteluk* al aceluiași magistrul Paul, că ar fi devastat în totalitate posesiunile familiei Himfy din comitatul Timiș, iar jumătate din moșia Remetea, aflată într-un loc mai retras, au ocupat-o pentru uzul și foloasele ei, spre marea pagubă a pârâților. Din 15 iunie 1428⁸¹ datează un litigiu ce a implicat două instituții eclesiastice importante ale Banatului medieval, respectiv Capitlul din Arad și mănăstirea Bizere care, posesoare ale unor domenii funciare aferente, nu au rămas în afara conflictelor de natură patrimonială. În acest caz, Capitlul este cel care cere regelui să i se facă dreptate în fața abatelui Blasiu al mănăstirii Bizere, ai cărui oameni (iobagi și servitori) de pe moșia *Zombathel* (Sâmbăteni, jud. Arad) și *Vezethe* au arat și semănat mei cu forța pe posesiunea *Molnary* a Capitlului, printre oamenii din *Vezethe* care au pătruns pe domeniul capitlului aflându-se și un *Kerestyen Kenezius*. În ambele cazuri puse în discuție îi regăsim pe acești cnezi implicați de stăpâniilor lor domeniali (fie că au fost laici – ca Paul Magyar⁸², fie eclesiastici) în aprige

conflicte interdomeniale, soldate cu jafuri și violențe. Condiția lor nu poate să fi fost decât umilă, eventual cea a judeului sătesc în cazul lui Bratan, și mai degrabă cea similară unui iobag în cazul cnezului de pe domeniul mănăstiresc.

Un alt număr de documente îi prezintă pe cnezi ca victime ale abuzurilor venite din partea unor nobili sau familiari ai acestora, ca o consecință nefastă a permanentelor fricțiuni ce au ținut de anarhia feudală. Abuzați, jefuiți sau uciși, ei își găsesc „dreptatea” în măsura în care stăpâniilor lor domeniali, considerați în fața legii adevărații prejudiciați, cer autorităților comitatense să li se facă dreptate. Este cazul lui *Moyus*, fiul lui Laurențiu de *Vzlar*, care s-a prezentat în fața vicecomitelui și a juzilor nobiliari ai comitatului Timiș în 9 septembrie 1343⁸³ pentru a-i acuza pe magistrul Nicolae zis *Orrus*, pe Blasiu *Rufus* și pe *Donch* servitorul său că, împreună cu locuitorii din *Mera*, au pătruns pe posesiunea sa *Sentgurg* de unde au luat cu forța un număr de animale și pe cnezul Lucaciu (*Luchasium Kenezium*) pentru a-i duce pe moșia lor. În urma cercetărilor efectuate, magistrul Nicolae a fost găsit vinovat, însă documentul nu păstrează și informația referitoare la pedeapsa impusă de autorități. În 16 august 1362⁸⁴ este înregistrată plângerea magistrului Ștefan, fiul lui Posa de *Zeer*, care protestează în fața scaunului de judecată al comitatului Arad împotriva lui Toma *Rudas de Chezgar* și a lui Ioan de *Byzzere* care ar fi luat 3 cai ai iobagilor săi pentru a-i vinde unui oarecare Dubraz, cnez de Hodoș (*Kenezio de Hudus*). Puși sub acuzare, cei doi au recuperat caii și i-au înapoiat nobilului reclamant, fără ca documentul să menționeze maniera în care cnezul din Hodoș ar fi fost despăgubit. În cursul anului 1370⁸⁵ conflictul ce pare să fi existat încă din anii anteriori între familiile nobile de Duboz și Himfy a îmbrăcat forme extrem de violente, de vremea ce frații Benedict, Petru și Nicolae Himfy îi acuză în fața regelui pe Dan de Duboz și pe fiii săi, Dumitru, Ladislau și Mihail, că au pătruns cu forța pe domeniul lor *Egerzegh* unde au ucis un cnez (*unum Kenesium eorum interfici*), au rănit grav alți trei iobagi și au luat cu forța 6 boi ai iobagilor lor. Nu știm cum s-a soluționat acest caz; ceea ce cunoaștem din documente este faptul că în anul următor s-a produs împăcarea celor două familii în fața autorităților comitatense, ele hotărând să

⁸⁰ *Miscellanea Heimiana*, 66. Așezarea *Felteluk* sau *Teluki* (*Teelek*), astăzi dispărută, a fost identificată pe lângă localitatea Jadani din județul Timiș (cf. C. Suci, *op. cit.*, 327 și 409).

⁸¹ *Oklevelek-Temes*, 616. Așezarea dispărută *Vezethe* a fost identificată pe lângă Sâmbăteni, județul Arad, în timp ce posesiunea *Molnary*, dispărută și ea, a fost localizată în apropiere de Mândruloc, jud. Arad (cf. C. Suci, *op. cit.*, 371 și 420).

⁸² Maria Holban l-a identificat a fi fost castelan de *Ghymes* (în Slovacia), dăruit în 1323 cu posesiunile bănățene Ghermanul Mare și Ghermanul Mic, ajungând astfel în vecinătatea domeniului în constituire al familiei Himfy, sosită în zonă în aceeași perioadă (vezi M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare*, 296).

⁸³ *Oklevelek-Temes*, 73. Toate cele trei așezări sunt astăzi dispărute, fiind localizate pe lângă Șipet în regiunea Detei (cf. C. Suci, *op. cit.*, II, 369, 401 și 421).

⁸⁴ Fekete Nagy Antal, *Temesi Bánság*, 819.

⁸⁵ *Miscellanea Heimiana*, 229.

stingă orice pricină ce a existat în trecut⁸⁶. Din 1 iulie 1376⁸⁷ datează o altă plângere a fostului ban Benedict Himfy, care îl acuză în fața comitelui de Timiș pe Ioan, fiul lui *Mayus de Mayusfalva* că l-ar fi agresat pe cnezul său Martin pe când acesta mergea liber pe drum, răbindu-l și luându-i cu forța 5 cai. În sfârșit, în decursul anului 1406⁸⁸ s-a judecat la cererea regelui de către comitele de Timiș conflictul survenit în cadrul familiei nobililor Himfy, magistrul Ștefan, fiul lui Petru, acuzându-l pe vărul său *Heem*, fiul lui Nicolae, că l-ar fi agresat, mutilat și jefuit pe un *Capitaneus Jobagionum suorum*, numit în limbajul popular și cnez (*wlgo Kenez dictum*), o formulă interesantă, singulară în documentele bănățene, ce sugerează poate cel mai bine rolul jucat de un cnez român ajuns supus pe un mare domeniu nobiliar, acela de intermediar între nobilul posesor al domeniului și iobagii domeniului în formula vilicului sau a judeului sătesc.

O ultimă problemă desprinsă din documentele analizate, care în mod regretabil nu poate fi prea mult dezvoltată în lipsa informațiilor istorice elocvente, ține de obligațiile militare ale cnezilor, un atribut esențial în raporturile lor cu regalitatea, alături de dreptul de judecată asupra supușilor și stăpânirea asupra pământului potrivit dreptului cnezial. Este cunoscut astăzi faptul că nu au existat reglementări speciale care să îi privească pe cnezi, statutul lor militar putând fi doar dedus dintr-o serie de documente de secol XIV–XV. Îndeobște, referindu-se la cnezii confirmați în stăpânirile lor prin diplome regale de nouă danie (viitorii nobili români bănățeni), literatura istoriografică încadrează aceste obligații militare în rândul sarcinilor de drept public, care au îmbrăcat forme diverse: în primul rând, obligația de a presta în persoană serviciul militar, la care se adăugau obligațiile supușilor lor în legătură cu întreținerea oastei și a cetăților. Modul în care cnezii români din Banatul medieval și-au prezervat și consolidat statutul lor social-juridic privilegiat datorită serviciilor militare la frontierile sudice ale regatului (și nu numai), accedând în rândurile nobilimii recunoscute a regatului, este deja binecunoscut. Din păcate, pentru comitatele de câmpie nu întâlnim aproape nicio informație referitoare la implicarea militară a cnezilor ajunși supuși în varii forme pe domeniile feudale; cu siguranță că, potrivit legislației și reformelor militare

introduse de angevini și apoi de Sigismund de Luxemburg, unii dintre ei, decăzuți în rândurile iobăgimii, își vor fi urmat stăpânii nobili atunci când cerințele războaielor au impus acest lucru. Numai că această informație este imposibil de probat documentar. Din cunoștințele noastre un singur document din cursul anului 1372⁸⁹ conține informații interesante în această problemă; este vorba despre o listă cu lucrătorii trimiși, la cererea lui Benedict Himfy, comite de Timiș, să repare șanțul cetății Orșova. Pe lângă contribuția unor districte (Chery, Sebeș), sau târguri bănățene (Caran, Sebeș, Chery), a unor familii nobile române sau alogene din comitatul Timiș (Dan de Duboz, Carapciu de Zarna sau Dancs de Macedonia), lista cuprinde și un mare număr de cnezi care își trimit oamenii la repararea cetății. Din ținuturile timișene sunt menționați Dominic, cnezul de *Zynazeg*, Bana, cnezul de *Chinka*, Roman, cnezul de Hodoș, Balk, cnezul de *Mylas*, *Karachon* (probabil Crăciun), cnezul de *Zepmezeu*, Stan, cnezul de *Nevrincea*, Luca, cnezul de Boldur, aceștia trimițând câte 1–2 oameni, spre deosebire de nobili care au trimis un număr mult mai mare (Carapciu – 19 oameni, Dan de Duboz – 15 oameni, Dancs de Macedonia – 6 oameni). A fost vorba, de bună seamă, despre cnezi ce și-au păstrat încă o parte a atribuțiilor lor tradiționale, chiar dacă în unele cazuri posesiunile în care sunt amintiți aparțin de domeniul cetății regale Jdioara, cum ar fi *Chinka*, *Zepmezeu* sau *Zaldubag*.

Pentru a concluziona, demersul nostru a ambiționat să reconstituie, atât cât documentația păstrată a permis, traiectul cnezimii Banatului de câmpie într-un secol și mai bine de istorie, condiționarea temporală impusă de sursele de informare fiind dublată de o frustrantă inconsistență a acestora. După cum am specificat însă și la începutul discursului nostru, avem convingerea că orice încercare de restituire a unor detalii istorice va contribui în timp la elaborarea unor cât mai complete sinteze ale istoriei Banatului medieval. De la bun început am putut constata că există o diferențiere clară între evoluția în decursul secolelor XIV–XV a cnezimii române din cadrul districtelor privilegiate, circumscrise în mare banatului de Severin, și cea a cnezilor din comitatele de câmpie, mult mai expuși procesului de deposedare și ignobilare desfășurat în paralel cu organizarea comitatensă și cu proliferarea marilor domenii feudale laice sau ecleziastice. În funcție de ceea ce documentele ne-au oferit ca informație, am cuprins în cercetarea noastră comitatele Timiș, Arad (ne-am oprit în cazul său

⁸⁶ M. Holban, *Mărturie asupra rolului cnezilor*, 415.

⁸⁷ *Doc. Val.*, 266.

⁸⁸ *Oklevelek-Temes*, 374 și 377. Așezarea *Medwes*, dispărută astăzi, a fost localizată pe lângă Șoșdea, în regiunea Detei (cf. C. Suci, *op. cit.*, II, 368).

⁸⁹ *DRH*, D, I, București (1977), 100–103. Majoritatea cnezilor timișeni au provenit din zona Jdioara-Hodoș.

doar asupra ținutului de la sud de Mureș), Cenad și Torontal, deși ponderea cea mai mare a surselor provine din vechiul comitat al Timișului. Zonă preponderent de câmpie, bordată cu ținuturi colinare înspre nord-est, est și sud, spațiul Banatului de câmpie a fost terenul propice dezvoltării marilor domenii feudale ale cetăților regale, ale instituțiilor ecleziastice sau ale nobilimii alogene și, doar într-o foarte mică măsură, românești. Procesul de feudalizare intensă a zonei, accentuată odată cu reformele impuse de dinastia angevină, a generat consecințe nefaste asupra structurilor sociale românești, în special asupra cnezimii, care se vede despuiată de stăpânirile sale avitice, moment în care pierde ascendentul său social-juridic și decade la nivelul supușilor de pe marile domenii feudale. Modalitățile de deposedare funciară am constatat că au îmbinat forța unei legislații restrictive și nivelatoare cu violența și abuzul, rezultatul fiind acela că în decursul unui secol și jumătate (sec. XIV-mijlocul sec. XV) de istorie aproape că nu mai recunoaștem profilul tradițional al cnezului român din comitatele de câmpie. Doar două familii române de origine cnezială, în opinia noastră, au reușit să se ridice la nivelul superior al nobilității – familia lui Dan de Duboz și cea a lui *Nexe* (Neacșu) de *Zabadfalu*, restul cnezilor de câmpie fiind surprinși în documente fie în postura juzilor sătești, fie decăzuți la nivelul cel mai de jos al societății, înfeudați și iobăgiți. În ansamblul spațiului Banatului de câmpie frecvența mărturiilor referitoare la cnezimea română este mai mare în zonele nord-estice, estice sau sudice, acolo unde urme ale vechilor lor tradiții încă mai supraviețuiesc în perioada pe care am luat-o în discuție în cadrul districtelor neprivilegiate, al domeniilor cetăților regale sau al unor mari domenii nobiliare (Duboz, Himfy). În centrul și vestul ținutului tăcerea documentelor este sugestivă – și atunci când poate că ei mai sunt pomeniți în documente, nu mai pot fi recunoscuți, pierzându-și orice atribut al statutului lor social-juridic privilegiat. Informația documentară destul de lacunară ne-a permis prea puține considerații generalizatoare; cnezii apar în acte în măsura în care interacționează cu nobilii din regiune, discrepanța dintre nivelurile lor de reprezentare fiind suficient de mare pentru a contura două categorii sociale diferite. Rămâne intenția de a reface, atât cât a fost posibil, evoluția unei categorii sociale românești ce a evoluat în condițiile istorice prea puțin prielnice păstrării și perpetuării nealterate a atributelor sale social-economice, politico-juridice și militare în spațiul Banatului de câmpie, o fațetă palidă a ceea ce cnezimea românească a devenit în

alte zone ale regatului, dintre care proximitatea Banatului de deal și de munte sau a Hațegului a creat un contrast și mai dureros.

TEMOIGNAGES SUR LES KNEZES DU BANAT MIEVAL DE LA PLAINE (LE XIVE SIÈCLE – LA PREMIERE MOITIE DU XVE SIÈCLE)

(Résumé)

La littérature historiographique roumaine a cumulé au long du temps des amples contributions sur le problème concernant les knezes de la Transylvanie et du Banat, tout en analysant prépondérément la période des XIVe–XVe siècles, significative par le prisme des profondes transformations qui ont affecté ce pallier des structures sociales roumaines du royaume hongrois, en mesure que cette évolution ait pu être surprise sur le plan documentaire.

Nous n'avons aucune intention de reprendre ici une discussion qui a généré déjà des ouvrages de référence au niveau de l'historiographie roumaine; la raison qui nous pousse l'abordage d'un tel sujet est celui de compléter avec des détails issus de l'information documentaire, s'agissant en ce cas d'une zone qui s'est échappée à une analyse détaillée du point de vue historiographique, la cible étant constituée par les comitats du Banat de la plaine, pour qui le „verdict” des recherches historiques n'a pu que constater l'involution sur le plan social et juridique de la catégorie des knezes et de son dissolution dans la couche des serfs de ces temps-là. Une fois cette constatation établie, qui contraste puissamment avec les réalités existantes dans le Banat montagneux et collinaire, là où une bonne partie des knezes roumains ont réussi l'accès vers les paliers supérieurs de la société par la reconnaissance officielle de leur statut juridique privilégié, donc par leur intégration dans la catégorie nobiliaire de la société du royaume, toute l'attention des recherches s'est focalisée soit vers l'ascension sociale des knezes des districts privilégiés (circonscrits au Banat de Severin), soit vers la zone d'incidence d'entre la zone collinaire et celui de la plaine, notamment le comitat de Caraș, où le processus de dépossession foncière des knezes roumains par la noblesse allogène a été reconstitué avec finesse, grâce à la documentation révélatrice qui s'est gardée jusqu'à nos jours. En ce qui concerne la situation des comitats de la plaine (Timiș, Torontal, Cenad et Arad – au moins la partie située au sud de Mureș), les références sur la présence des knezes roumains n'apparaissent que d'une manière sporadique dans les travaux de spécialité, sans une présentation cohérente de leur évolution, même descendante, dans la période qui peut être reconstituée du point de vue documentaire. C'est une restitution que nous nous proposons de la réaliser, en partant de la conviction que chaque détail historique, qui est mis en lumière, peut contribuer à la cristallisation d'une image globale, la plus complète possible, sur un certain temps et espace historique. Mais nous sommes obligés de faire le témoignage que notre recherche soit conditionnée forcément par la qualité et la quantité de l'information documentaire disponible, fait qui nous assure une plus large plage de l'interprétation; en dépit de ces conditionnements, les témoignages sur les

knezes roumains des comitats de la plaine existent, et dans la mesure où ils existent on peut essayer la reconstitution de leur trajet au moins pour un siècle, autrement dire dans la période comprise entre les années de 1350–1450. Le caractère aléatoire des documents ne permet pas le traitement des tous les aspects qui tiennent de l'existence de cette catégorie sociale mais, en dépit de ces sérieuses limites,

nous nous proposons de tenter tant la localisation de la présence des knezes dans l'espace du Banat de plaine, que leur profil social et juridique, pour constater la proportion où leur tradition s'est perpétuée jusqu'au XIVe siècle, qui ont été les formes auxquelles des éléments de leur statut privilégié ont survécu jusqu'au moment où l'information documentaire commence les mettre en lumière.